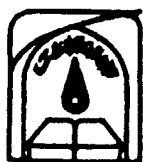

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۱۳۸
۳۱/۵/۱۳۳۸
۳۱/۵/۱۳۳۸

۳۱۳۹۷

۱۳۸۰ / ۸ / ۱۵

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده هنر

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته ادبیات نمایشی

پروژه نظری

بررسی جنبه های نمایشی مراسم تمنای باران در ایران

پروژه عملی

فیلمنامه سینمایی

۳۸۴۹۷

باران ساز

014910

فرهاد علیزاده آهی

استاد راهنما

دکتر سید مصطفی مختاباد

استاد مشاور

دکتر فرهاد ناظرزاده کرمانی

تابستان ۱۳۸۰

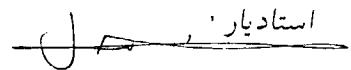

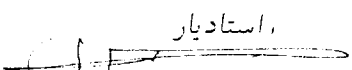
۳۸۴۹۷

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خکزنم / آقای فرهاد علیزاده آهی

تحت عنوان: بررسی جنبه‌های نمایشی مراسم تمنای باران در ایران - پروژه عملی: فیلمنامه سینمایی براساس «داستان پادشاه و مرد اعرابی»

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می‌کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر سید مصطفی مختاباد	استادیار	
۲- استاد مشاور	دکتر فرهاد ناظرزاده کرمانی	استاد	
۳- نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر سید حبیب ... لزگی	استادیار	
۴- استاد ممتحن	دکتر محمد باقر قهرمانی	استادیار	
۵- استاد ممتحن	دکتر سید حبیب ... لزگی	استادیار	

بسمه تعالی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته (ریاضیات) است که در سال ۱۳۸۱ در دانشکده حضرت دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر سرکار / جناب آقای دکتر فرجی در نظر گرفته و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است»

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجوی تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب سرکار / جناب آقای / سرکار خانم دانشجوی رشته ادبیات فارسی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: سرکار خانم / جناب آقای
تاریخ و امضا:

۸۰۱/۴/۲۶

هرآنچه به دیده زیباست،
به یاری خدا کرده ایم.

"خشایارشا، تخت جمشید"

تقدیم به همسرم که مرا یآوری است بی نهایت
و از عشق، خداست.
تقدیم به دخترم " صبا " که روح بارانی اش
فرخنده باد.
تقدیم به پدر و مادرم که بودن و شدن را
باران گونه نثار فرزندانشان خود کردند.

از استاد فرزانه ام آقای دکتر سیدمصطفی مخابرات
بخاطر راهنماییهای خردمندانه شان
و نیز از آقای دکتر ناظرزاده کرمانی که
مسئولیت مشاوره این پایان نامه را به عهده داشتند
بسیار سپاسگذارم.

چکیده رساله

هدف اساسی این پایان نامه پاسخ به این سؤال است که آیا مراسم تمنای باران در حوزه جغرافیایی ایران از نظر محتوایی و ساختار قابلیت نمایشی شدن را دارد یا خیر؟ برای پاسخگویی به این پرسش؛ در اولین گام بطور مختصر مقصود از جنبه های نمایشی را بیان کرده ایم. سپس ریشه های آئینی؛ اسطوره ای و فولکلوریک مراسم باران خواهی مورد بررسی قرار گرفته است. در گام بعدی با ذکر نمونه هایی دسته بندی گونه های مراسم تمنای باران در بیش از بیست نقطه کشور صورت پذیرفته است و در نهایت با دیدی تطبیقی وجوه نمایشی معتبر و قابل قبول در نمونه هایی هفت گانه از گونه های مراسم تمنای باران شناسایی و معرفی شده اند.

واژگان کلیدی این پایان نامه به قرار زیر است:

- آب- که اسطوره و مفاهیم فرهنگ عامه مربوط به آن تحقیق شده است.
- ارزش آب در اقلیم ایران- که از ماهیت این پژوهش تفکیک ناپذیر است.
- مراسم تمنای باران- که به مشروح بیش از بیست مورد پرداخته شده است.
- جنبه های نمایشی- که بر اساس دیدگاه متفکران گذشته و حال بیان شده است.

پیشگفتار :

از هنگامی که کودکی خردسال بودم، همیشه باران برایم رویا بوده و هست. هنگام بارش گویی روح زمین به پرواز درمی آید و گرد سرم می چرخد. گاهی از خود بی خود می شوم و ساعتها زیر قطرات فرح بخش باران، خیس از رحمت و عطوفت ایزدی، می ایستم تا رطوبت تمامی سلولهای نادیده ام را فرا گیرد. نمی دانم این افسون چیست و از کجا می آید، ولی هست. رهایم نمی کند و من نیز رهایش نخواهم کرد.

هنگامی که در پروژه فیلم مستندی شرکت داشتم با مفهوم یک بازی آئینی، نمایشی بنام بوکه بارانه¹ در اورامانات کردستان آشنا شدم همزمان به فکر افتادم که چنین مراسمی بالقوه می توانند منابع الهام تمام ناشدنی برای ادبیات دراماتیک باشند، ساختاری که در اجرا به آن پایبند هستند از نظر جنبه های نمایشی و هم مفاهیم آئینی و اجتماعی، قابل تعمیم به هنرنمایش هستند. آداب و رسومی که شاخصه های فرهنگی یک قوم هستند و هویت ملی را می سازند می توانند در ادبیات نوین و ادبیات نمایشی جانمایه آثار هنری

1- buka barana

¹بوکه بارانه یا عروسک باران، در کردستان و اورامانات

رواج دارد و چندین بار به فیلم نیز برگردانده شده است. شرح این بازی بدین شکل است که در هنگام کم آبی، کودکان پاک و نظر کرده روستا عروسی از چوب و پارچه درست می کنند. لباس عروسی که به آن می پوشانند، هر تکه اش از خانه ای تهیه می شود. عروسک را با آوازی بدین مضمون در روستا می چرخانند :

ویوه وانه veive vana

سه رو پيله seru pila

یا خوا وارو، بی فقیره yaxva varu pei fagira ای خدا، بباران برای فقرا

واران وارو بی خلی varan varu pei xelei باران بیاید برای دردمندان

کیوا برسو پی گلی giva bersu pei gelei علف بروید برای کله و گوسفندان

سپس عروسک را به مکان مقدسی برده طواف می دهند و سنگهایی برهم می کوبند، پس از آن تکه ای از لباس عروسک را برید و به مکان مقدسی دخیل می کنند و دعا می خوانند که ظرف سه روز باران بیاید، بعد به سرچشمه می روند و عروس را در آب غرقه می سازند. اگر تا سه روز باران بیاید، می آیند و عروس را در می آورند. در غیراینصورت عروس قربانی چشمه و باران شده و آسمان مدیون مردم باقی می ماند.

قرار گیرند. اگر بپذیریم در شرایط فعلی ؛ بحران اندیشگی محتوایی گریبانگیر آثار نمایشی شده است؛ بر خود فرض خواهیم کرد که در جهت اعتلای هنر نمایش (در هر شکل و مدیومی) قدم بر داریم؛ و چه فرخنده اگر این گام در عرصه ملی باشد. بر این اساس رساله حاضر تهیه و تدوین شد که با وجود صرف وقت و هزینه فراوان نیاز به پژوهش بیشتر از این دارد. امید است که با همین متن حاضر با دیدی نقادانه و راهگشا بر خورد شود و ضعف ها را حمل بر قصور ننمایند. کاستی اگر هست شاید که از گوشه چشم دور داشته ام یا کوله بارم بیش از آن جا نداشته است. در انتها بایداز زحمات بی دریغ استاد گرانقدر جناب آقای دکتر سید مصطفی مخابرات سپاسگذار باشم که در این راه طولانی تنهایی نگذاشتند و نیز از آقایان حمید رضا پویان و محمد پناهی که مرا در دسترسی به برخی منابع و فیش برداری ها مدیون خود ساخته اند تشکر می کنم. همچنین از همسر سنبلی پویان بی نهایت سپاسگزارم که بی دریغ و بارانی بود و در این زمان سخت؛ نگرانیها و آرزوهایم را شریک بود. امیدوارم این تلاش مقبول کعبه عشاق افتد که بی عشق زندگی مباد.

فرهاد علیزاده آهی

خرداد ماه یکهزار و سیصد و هشتاد

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول

جنبه های نمایشی

۱-۱ جنبه های نمایشی ۱۲

۲-۱ نمایشهای آئینی ۲۴

فصل دوم

آب و باران در اساطیر ایران

۱-۲ تعریف اسطوره ۳۰

۲-۲ آناهیتا ۳۶

۳-۲ تیر یا تیشتر ۴۶

۴-۲ آبریزان یا آبریزگان ۴۷

۵-۲ باران بزرگ ۴۹

فصل سوم

آب در فرهنگ و معماری ایران

۱-۳ آب در فرهنگ و معماری ایران ۵۲

فصل چهارم

آب و باران در فرهنگ عامه ایران

۱-۴ شناخت فولکلور ۶۰

۲-۴ باورهای عامیانه در مورد آب ۶۲

۳-۴ باورهای عامیانه در مورد باران ۷۱

۴-۴ ترانه های باران ۷۸

فصل پنجم

مراسم تمنای باران در ایران

۱-۵ مراسم تمنای باران در گوشه و کنار فارس ۸۷

کتابخانه تخصصی زبان و ادبیات فارسی
دانشگاه تهران

- ۵-۲ مراسم تمنای باران در ممسنی فارس ۸۷
- ۵-۳ دعای باران در نی ریز فارس ۹۰
- ۵-۴ دعای باران در دشتی و دشتستان ۹۱
- ۵-۵ تمنای باران در سروستان ۹۳
- ۵-۶ دعای باران در قریه چاه انجیر سروستان ۹۴
- ۵-۷ دعای باران در سیف آباد سروستان ۹۵
- ۵-۸ تمنای باران در بوشهر ۹۶
- ۵-۹ دعای باران در ایل باصری ۹۸
- ۵-۱۰ تمنای باران در ایل قشقایی ۱۰۰
- ۵-۱۱ مراسم باران خواهی در ایل بختیاری ۱۰۱
- ۵-۱۲ مراسم تمنای باران در بویراحمد ۱۰۱
- ۵-۱۳ تمنای باران در کرمانشاه ۱۰۲
- ۵-۱۴ تمنای باران در ایلام و لرستان ۱۰۳
- ۵-۱۵ طلب باران در سمنان ۱۰۴
- ۵-۱۶ تمنای باران در خراسان ۱۰۴
- ۵-۱۷ تمنای باران در قوچان ۱۰۵
- ۵-۱۸ تمنای باران در درگز خراسان ۱۰۶
- ۵-۱۹ باران خواهی در ترکمن ها ۱۰۸
- ۵-۲۰ تمنای باران در ایل رائتی سیرجان ۱۰۹
- ۵-۲۱ باران خواهی در بندر طیس بلوچستان ۱۱۰
- ۵-۲۲ دعای ایستادن باران ۱۱۰

فصل ششم

تقسیم بندی نمونه های مراسم تمنای باران در ایران

- ۶-۱ نمونه هایی از روش انفرادی ۱۱۵
- ۶-۲ روشهای گروهی ۱۱۶
- ۶-۲-۱ نمونه نخست: نماز و دعای باران ۱۱۶
- ۶-۲-۲ نمونه دوم: طلب باران با اشیا و ابزار ۱۲۰
- ۶-۲-۳ نمونه سوم: استفاده از انسان ۱۲۸
- ۶-۲-۴ نمونه چهارم: استفاده از حیوان یا شبیه آن ۱۳۰
- ۶-۲-۵ نمونه پنجم: مراسم نمایشی ۱۳۱
- ۶-۲-۶ نمونه ششم: اعمال جادویی ۱۳۴
- ۶-۲-۷ نمونه هفتم: جنگ زرگری ۱۳۵

- ۱۳۵ ..... ۳-۶ ترانه های طلب باران
- ۱۳۸ ..... ۴-۶ نام و پراکندگی عروسکهای باران

فصل هفتم

بررسی جنبه های نمایشی در نمونه های

مراسم تمنای باران در ایران

- ۱۴۲ ..... ۱-۷ نمونه نخست: نماز و دعای باران
- ۱۴۵ ..... ۲-۷ نمونه دوم: طلب باران با اشیا و ابزار
- ۱۴۹ ..... ۳-۷ نمونه سوم: استفاده از انسان
- ۱۵۲ ..... ۴-۷ نمونه چهارم: استفاده از حیوان یا شبیه آن
- ۱۵۴ ..... ۵-۷ نمونه پنجم: مراسم نمایشی
- ۱۵۶ ..... ۶-۷ نمونه ششم: اعمال جادویی
- ۱۵۸ ..... ۷-۷ نمونه هفتم: جنگ زرگری
- ۱۵۹ ..... ۸-۷ بررسی کلی نمونه ها

۱۶۱ ..... نتیجه گیری

۱۷۳ ..... فهرست منابع

پروژه عملی

۱۷۸ ..... سیناپس فیلمنامه سینمایی: باران ساز

۱۹۰ ..... چکیده انگلیسی

"مقدمه"

هنر‌نمایش، از آغاز زایش در ایران، تحولات اندکی را پشت سر گذاشته است، تا هنگامی که نمایش سنتی ایرانی محسوب می‌شد، در حد آثار عامیانه و ادواری، منتقل گشته است و به جز تأثیر عمیقی که شهادت اسطوره ای حضرت حسین بن علی^(ع) و ذکر مصیبت وی بر جریان نمایش ایرانی گذاشت منبع دیگری نمی‌توان یافت. تنها در قرون اخیر و پس از اوج‌گیری گرایش‌های روشنفکری در اواسط دوره قاجاریه و ورود درام خارجی به ایران کم‌کم نمایش شکل جدی، رسمی و حرفه‌ای بخود گرفت و آنقدر جدی شد که تروپ هنری و گروه‌تئاتری بوجود آمد. در این مقال به هیچ وجه قصد تاریخ‌نگاری نیست. فقط توجه شما را به آنچه که جای سؤال دارد جلب می‌کنم. از همان زمان که نمایش به شیوه غربی آمد، فقدان و کمبود متون داخلی احساس می‌شد و کم‌کم نویسندگان وطنی دل به دریا زدند و به سوی نمایشنامه‌نویسی رفتند، که به نوبه خود اتفاقی فرخنده بود. اما همین اتفاق فرخنده چندان جایی برای خود باز نکرد و همچنان نسل اول فعالان تئاتر به نمایش‌های خارجی تمایل داشتند و آثار آنها در حد آداپته، تقلید و اقتباس باقی ماند، پس از آنها موج جدید روشنفکری هم‌زمان با ورود افکار سوسیالیستی، به مفاهیم ماتریالیستی عنایت بیشتری نشان دادند و از آداب و فرهنگ ایرانی فاصله گرفتند. اصرار بیش از حد کارگردانان بزرگ تئاتر معاصر بر استفاده افراط‌گونه از متون خارجی، بجای بی‌جا، باعث شد که اندیشه این پژوهش‌شکل بگیرد. چرا اهالی نمایش بخصوص تئاتر، تمایلی به استفاده از متون ایرانی ندارند؟ این سؤال فرضیه‌ای نیست که نیاز به اثبات داشته باشد، نگاهی به سیاهه نمایش‌های چند ساله اخیر در بین اساتید این حرفه نشان از این گرایش آشکار دارد. حتی نمایشی مثل گوریل پشمالو که به لحاظ اجتماعی، فرهنگی و تاریخی جایی در ایران ندارد، عیناً به صحنه برده می‌شود.

مطلب دیگری که باعث شد بیش از پیش به لزوم انجام این پژوهش اطمینان پیدا کنم بررسی اجمالی نمایش‌های ایرانی به صحنه رفته بود که فقدان شناخت عمیق از فرهنگ و قومیت و مردم‌شناسی را به ذهن متبادر می‌کرد فقر محتوایی و موضوعات تکراری باعث شد فکر کنم که چرا علی‌رغم داشتن فرهنگی چنین با عظمت، در داستان‌گویی دراماتیک ساده‌انگار بنظر می‌رسیم. علت را در بی‌توجهی به مقوله‌ای بسیار مهم و در عین حال دشوار یافتیم که همان رجوع به منابع غنی فرهنگی عامه است.